

S.D.Ü.
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE CONTRIBUTION OF TURKISH
WORLD TO ISLAM

31 Mayıs-1 Haziran 2007/31 May- 1 June 2007

BİLDİRİLER

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	172590
Tas. No:	956.02 ULU-T

ISPARTA 2007

S.D.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO: 20
BİLİMSEL TOPLANTILAR SERİSİ: 8

YAYIN EDITÖRLERİ

Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY

Dr. Nejdett DURAK

KAPAK

Nejdett DURAK

ISBN

978-9944-452-13-7

Birinci Baskı

Eylül 2007 İSPARTA

Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

İsteme Adresi: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi İSPARTA

Tel: =(246) 211 3881 Faks: 0 (246) 237 10 58

BASKI

Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi

Fakülte Kitabevi Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti.

Kutlubey Mah. 1004 Sokak No: 15/B İSPARTA

Tel: 0 (246) 233 03 74&75 Faks: 0 (246) 233 03 76

e-mail: fakultekitabevi@yahoo.com.tr

ORTA ASYA'DA İSLAMIN GELİŞMESİ VE HOCA AHMED-I YESEVİ'NİN BU GELİŞMEDEKİ TARİHİ HİZMETLERİ

Nâdirhan HASAN*

Tarihen malumki, İslamiyet Orta Asya topraklarına miladi VII. y.y.den itibaren Arap fatihleri vasıtasında girmiştir. Elbetteki mıntaka halkları fatihlerin davetlerini kolay-kolay kabul etmiş değiller. Arada kanlı çarpışmalar da olduğu tarihi kaynaklarda kayıtlıdır¹. Ama buna rağmen bazen kılıç, bazen ise akl ve marifet yoluyla Orta Asya halkları arasında İslamiyet yayılmaya başladı. İtiraf etmek gerekirki, IX-X y.y.lere gelip henüz tüm Orta Asya mıntakasında İslam dini tam manada yayılmış değildi. Din esaslarını güç-kuvvetle yaymak ise her vakit beklenen neticeyi vermiyordu. Dolayısıyla İslam tebliğinde medeni, marifi üsüllere zaruret vardı. Maverâünnehr'ın Buhara, Semerkant, Fergana gibi merkezlerinde faaliyet yürüten Korkut Ata, Çopan Ata, Bab Fergani gibi sufilerin hareketleriyle tasavvufi düşünceler halk arasında yayılmaya başladı. XI-XII y.y.e gelip ise Hoca Yusuf Hemedani, Hoca Ahmed Yesevi, Hoca Abdulhalik Gicduvani, Necmeddin Kübra gibi şeriat ve tarikat ileri gelenleri kendi faal hareketleriyle Hacegan, Yeseviyye, Hacegan-Nakşibendiyye, Kübreviyye gibi İslam tarikatlarını kurdular. Onların faaliyetleri neticesinde bir taraftan Orta Asya halklarının henüz İslamdan habersiz olan kısmı İslamla müşerref oldular, ikinci taraftan da müslüman olan kısmı Tasavvuf hakikatları ile çok yakinen tanıştılar. İlim adamlarının meşhur şeyhlere mürid olmaları, hükümdarların tekke ve dergahlar yaptırmaları, din ve tasavvufu terğib ve teşvik etmeleri neticesinde bir çok yerlerde mutasavvıflar yetişerek, kendine göre manevi, medeni mühit teşekkül etmiştir.

İslamiyeti ilmi, marifi ve kültürel açılardan yaymak için bir taraftan İmam Buhari, İmam Tirmizi, Burhaneddin Merginani, İmam Matrudi, Kaffal Şaşı, Zamahşeri gibi bir çok ilim adamları "*Sahih-i Buhari*", "*Sahih-i Tirmizi*", "*Hidaye*", "*Keşşaf*", "*Akide*", "*Kitab at-Tavhid*", "*Kitab te'vilat al-Kur'an*" gibi bir çok muteber kaynaklar yazarak, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, akaid ekolleri teşkil etmiş olsalar, ikinci taraftan da halk edebiyatı ve yazma edebiyatta değerli eserler yazıldı. Onlarda dini-tasavvufi gayeler geniş ölçüde kok atmaya başladı. "*Kutadgu bilig*" ve ona benzer eserler ahalinin aydın kesimi arasında mutaala edilmiş olsa, halk kitlesi daha çok halk şairlerinin sade ve basit şiir, türkü ve destanlarını severek okuyordu. Sadece edebiyat değil, ictimai-manevi alanın tüm yonlerinde milli inanc, orf-adetlerde de İslami mahiyet kok atmaya başladı. İslam esasları milli an'aneler, milli görüşler zahirine sinerek, müşterek nitelik kesbetmesi neticesinde özellikle bu dönem edebiyatında dini-ahlaki, irfani istikamet güçlendi. "*Divan-ı Lugat-ı Türk*", "*Kutadgu bilig*", "*Atabat ul-hakayik*" gibi eserler yanında Ahmed-ı Yesevî'nin dini-tasavvufi, ahlaki-irfani nitelikteki "*Divan-ı Hikmet*" eseri ortaya çıktı.

Ahmed-ı Yesevî'nin İslami yaymak için ilk bağımsız türk tarikatı kurarak, Kur'an ve Hadise dayanan fikirleriyle Türk milletlerinin müslümanlaşmasında çok güçlü bir te'sir gösterdi².

XI y.y.de Sayramda doğmuş olan Ahmed-ı Yesevi ilk eğitimi babası Şeyh İbrahimden aldı, onun vefatından sonra Arslanbabdan ders alır. Hızır a.s. ise Ahmed-ı Yesevi'ye zıkır telkin eder. Genç Ahmed Arslanbab'ın tavsiyesi üzere ilm-u irfanını yükseltmek için Buharaya yol alır. Dönemin mühim ilim ve medeniyet merkezi olan Buhara-i şerif'te zamanesinin meşhur şeriat alimi ve fakih ve muhaddis, mutassavıf ve

* Dr., Özbekistan Cumhuriyeti Fenler Akademisi, Alisir Nevai Dil ve Edebiyat Enstitüsü (nodirhon@bcc.com.uz; nodirhon_hasan@list.ru)

¹ Mevlana Safiuddin. Neseb-name tercumesi, haz. Prof. Dr. Eraslan K. İstanbul, 1996; Bartold V.V. Moğol istilası dönemine kadar Türkistan/Sochineniya, C.I. Moskova, 1963.

² Prof. Koprülü M.F. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Ankara, 1991, S. 12-19; Yesevilik Bilgisi. Haz. Prof. Dr. Kurnaz C., Yrd. Doç. Dr. Tatçı M. Ankara, 2000. S. 43-72.

mürşid-ı kamil Hoca Yusuf-ı Hemedani öncülük yapan bilim dergahına mensub oldu. Büyük allameden şeriat ve tasavvuf ilimleri öğrendi.

Şeyh üş-şüyüh Yusuf Hemedani (h.440-535/h.1048-1141) hadis, usul-ı fıkıh, hilaf ve nazar ilimlerinde yüksek bilim sahibi, Bağdad, Merv, Hirat, Buhara, Semerkant gibi ilim merkezlerinde tahsil gören ve öğreten, omrünü İslam propagandasına feda eden sîma idi. Hoca Abdulhalık Gicduvani "Makamat-ı Yusuf Hemedani" eserinde ulu şeyhi mutavazi, hoş ahlak, helal, takva sahibi, sünnete riaye eden, ilahi feyze dolu, Hak aşkına ğark olan, ilm-u irfanda kamil, insanlara şefkatli, tüm hayatının İslam davetine adanmış bir münevver zat olarak tarif eder³. Alişir Nevai ise "Nesayim ul-muhabbet"te onu imam, alim, arif-ı rabbani, güzel hal ve ihsana eren, yüksek keramet ve makam sahibi olan kamil insan olarak hürmetle tanımlıyor⁴.

Yusuf Hemedani Orta Asya maneviyatında kendine has dinî dünya görüşü ve tasavvuf sistemini oluşturan ve geliştiren bir şahıs idi. O hâcegan tarikatının başlayıcısı ve tekamülleştiren faali olmakla beraber hem geniş tefekkür sahibi olan mahir edip idi. O "*Rütbet ül-hayat*", "*Risale fi ennel kevna musahharun lil-insan*", "*Risale der adab-ı tarikat*", "*Kesf*", "*Risale der ahlak ve münacat*" gibi derin ilmi, dini-felsefî, irfani eserler müellifidir. Şeyh Hemedani diğer alim ve mürşidlerden farklı olarak, insanlar arasında gezerek onları irşad etmek, talebeler eğitimiyle uğraşmak yolunu seçmişti. Dokuz bin putperest onun samimi sohbetleri te'sirinde müslüman olmuşlar. Muhlisler onun sohbetine müştak idiler. Onun için Hemedani tekkesi o dönemde "Hurasan Ka'besi" diye şereflenmişti.

Yusuf Hemedani'nın Orta Asya İslam tarihindeki hizmetleri çok mühimdir. Onun faaliyeti muntaka ahalisinin iman ve İslamla şeref bulmasına, ülkede ehl-i sünnet itikadının geniş alanda yayılmasına sebep oldu, o kendi çalışmalarıyla şeriat ve tarikatı uygunlaştırmayı başardı. Yusuf Hemedani gibi mükemmel bir İslam davetçisi ve şeriat alimi huzurunda islami ve irfani bilgileri öğrenen Ahmed Yesevi ulu şeyhın uçuncu halifesi olma şerefine müyesser olur. Hocasının vefatından sonra Hoca Hasan Andaki, Hoca Abdullah Barrakileri takiben irşad makamına erer, bir müddet Buharada mürşidlik edince, talebeleri dorduncu halife Hoca Abdulhalık Gicduvani'ye teslim edip, Yesi şehrine doner.

1157 senesinde Sultan Sencerin vefatından sonra Harezmsaşklar ülkede İslami bir devlet kurdular. Aynı dönemde Ahmed Yesevi dini faaliyetiyle Taşkent, Sirderya taraflarında, Seyhun deryasının kuzeyinde yaşayan göçebe türkler arasında geniş nüfuz kazanır. Mahalli halkla beraber bozkırda yaşayan türkler kavimleri onun davetiyle müslüman oldular. Pir-i Türkistan bu saf ve samimi insanlara şeriat ve tarikat esasları ve Yesevilik adab-u erkanından ta'lim verir. Neticede türk halkları tarihinde ilk olarak müstakil tarikat – Yesevilik ortaya çıkmıştır⁵. Soylemek gerekir ki, türk tarikatı kurma ihtiyacı – İslamiyeti türkler arasında yaymak ihtiyacından doğmuştur. Onun için Yesevilğin esası Kur'an-ı kerim ve hadis-ı şeriflere dayanır. Esas gayesi kamil müslüman eğitmek olan bu tarikatta saliklerden yüksek ahlak faziletleri, ruhi temizlik, tefekkür genişliği ve müşahede derinliği talep edilir.

Ma'lumdürkü, Kur'an-ı kerimdeki bir çok ayetlerde Allah teala kendisini çok-çok zikretmemizi emretmiştir. Buna göre diğer tarikatlarda olduğu gibi, Yesevilikte de zikir kesin bir kaide olmuştur. Ahmed Yesevi kendi tarikatında zikrin cehri-açık, sesli (zikr-i erre) şeklini seçmiştir⁶. Ahmed Yesevi niçin hafi-gizli zikir yerine aynen sesli zikir türünü seçti? Evvela, o yaşayan mühit, o hitab eden halk sınıfının kabûl derecesi sesli zikri talep etmiştir. Cehri zikir neticesinde insanda aşk-u cezbe, vecd meydana gelir. Zaten Ahmed Yesevi'nın etrafındaki kavimler cezbeye mayıl, coşkun tabiatlı idiler. Tasavvuf tarihinden da belliki, mürşidler zikri insanların tabiatlarına göre telkin etmişlerdir. Saniyen, cehri zikri Ahmed Yesevi'ye Hızır aleyhisselam öğretmiştir. Zira, Hızır – şeyhlerin manevi hocası ve onderi olduğunu kaynaklardaki kayıtlardan biliriz. Üçüncüden, Ahmed Yesevi'nın nesebi hazret-i Ali'ye mensuptur. Hazret-i Ali de sesli zikir etmeyi ilk olarak başlayanlardandır. Velhasıl, cehri zikir tarzı o dönemde halkı vecde getirme, heyecanlantırma neticesinde İslam ve tasavvufa sevgi uyandırmak için kolay bir vasıta idi.

³ Abdulhalık Gicduvânî, Makamat-ı Yusuf Hemedânî, Özbekistan Fenler Akademisi, Biruni Şarkıyyat Enst. Ktp. yazma, no: 2533, v.20-37.

⁴ Alişir Nevâî, Nesayim ul-muhabbet/Mukemmel Eserler Külliyyatı, C.17, Taşkent, 2001, S.253.

⁵ Köprülü M.F. a.g.e. S. 74-75.

⁶ Hazîni, Cevâhirul-ebrâr min emvac il-bihâr, İst. Üniv. Ktp. TY Bölümü, no: 3893, v. 12 a-13b, 27b-28b, 37a-b, 116a.

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

Hoca Ahmed Yesevi insanlara din ve tasavvuftan talim verirken, onlar anlayacağı şekilde sade ve basit dortlükler şeklindeki şiirler söyler. Sultan ul-arifin bu dortlüklerinde insanları Allah'tan ve ahiret azabından korkmaya, şeriat amellerini yerine getirip, hayırlı işler yapmaya, cennetten ümidvar olup, salih-u mühlis kullardan olmaya davet eder. Zamanla onun hikmetleri müridleri tarafından toplanarak divan haline getirilir.

Ahmed Yesevi İslam ve tasavvufu propoganda etmek işinde niçin sade ve basit dortlükler (hikmetler) söyleme yolunu seçti? Evvela, Ahmed Yesevi döneminde Türkistan ve civarındaki ülkelerde din ve tasavvuf pek geniş şekilde karar bulmuş değildi. Bu muntika ahalisini İslamiyetle tanıştırmak için onların ortamına uygun gelen usule ihtiyac vardı. Yesevi hikmetleri bu ihtiyacı giderdi. İkinciden, Yesevi'nin dini-tasavvufi dortlükleri – gayevi menbası Kur'an-ı kerim ve hadis-ı şeriflere dayanan hikmetler idi. Hikmet sözü luğatlerde çeşitli yonlerden izah edilmiş. Mesela: Hikmet – tetbikle gerçekleşen doğru bilim; Hakka muvafık söz; herşeyin en mükemmeli; hikmet – bilgelik, gizli sır, akl-u hakikata, ahlaka uygun faydalı kısa söz; eşyanın zahiri ve batini keyfiyyetinden bahs eden ilim; Allaha itaat, akıl, söz ve hareketteki uygunluk⁷; hikmet Allah'ın askeri olup, onun vasıtasında Allah evliyanın kalbine kuvvet verir; tasavvufi şiirlere de hikmet denir. Hikmet hakkında Allah teala Kur'an-ı kerim'de “O (Allah) istediği kişilere hikmet verir. Birisine bir hikmet verilmişse, çok büyük hayır verilmiş demektir” (Bakara-2/269) diyor. Demekki, hikmet söylemek selahiyeti herkese verilmes. F.Koprülü X. y.y.den başlayıp dini-tasavvufi şiirlere hikmet denildiğini yazıyor⁸.

Ahmed Yesevi evvela ehl-i sünnet itikadına mensup olup, onun teşvik ettiği akide ve mefkûre Kur'an ve Sünnete dayanır. Bunu “Divan-ı Hikmet”te kendisi de söylüyor:

Özbekçesi:	Türkçesi:
<i>Meni hikmetlerim ferman-ı Subhan, Okub çıksang hama mantı Kur'an. Meni hikmetlerim kan-ı hadisdur, Kişi boy eltmese bilgil habisdur. Hudayım sözünden çıkkın bu hikmet, İşitseng mağzı Kur'an, mağzı sünnet.</i>	<i>Benim hikmetlerim ferman-ı Sübhândır, Eğer okursan tümü Kur'an'ın meâlidir. Benim hikmetlerim hadis kaynağıdır, Eğer kim ona uymazsa bil ki o necistir. Rabbim'in sözünden çıkmıştır bu hikmet, Eğer işitirsen Kur'an ve sünnetin özüdür.</i>

Yesevi hikmetlerinde bazen Kur'an ayetlerini doğrudan doğruya getirir, onları şiiri olarak şerheder. Bazen de ayetlerin anlamını şiiri mısralarda anlatır. Mesela:

*Bende niçe yaş yaşasa olmeği var,
Korer koze bür kün tofrak tolmaği var.
Bu dünyada safar kılğan kelmagi var,
Ahiratga safar kılğan kelmas ermiş.*

Yesevi hikmetlerinde hakim ruh – öğüt-nasihat ruhudur. Zira, Peygamber Efendimiz: “Din nasihattır,.. Nasihat – müslümanlara din-u iman yolunu öğretmektir”, demişler.

Ahmed Yesevi hikmetlerinde kamil insan nümunesi olarak Peygamber Efendimizi, onun sahabelerini tavsıf eder. Onları kendi şiirlerinde tek-tek medheder:

*Aytgan sozüne yetgan, nafs-u havadın ketgan,
Hak Rasuldin berkitgan Ebu Bekir Siddikdur...
Şeriatni pas tutgan, tarikatni rast tutkan,*

⁷ Nevâi Eserleri Luğatı, Taşkent, 1973, S. 772; Prof.Dr. S.Uludağ. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İst. 1995, S.242; Osmanlica-Türkçe Ansiklopedik Büyük Luğat. İstanbul, 1995, S.366.

⁸ Köprülü F. a.g.e. S. 101.

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

Hakikatı hub bilgan adalatlığ omerdur...

Bununla birlikte hikmetlerde Bayezid Bistami, İbrahim Edhem, Mansur Hallac, Satuk Buğra Han, Arslan Bab gibi din ve tasavvuf kahramanlarını da Yesevi idealindeki kamil insanlar olarak görmek mümkündür. Onların mübarek isimleri dile getirilen mısralar vasıtasında Ahmed Yesevi hayatta, ibadette, ahlakta onlardan örnek almaya teşvik eder:

<i>Aşık bolsang Bayeziddek safa bolgil, Pir eşiğin yastanban eda bolgil. İbrahimdek tahtın keçip geda bolgil, Rozi kılsa bendelerge devleti var.</i>	<i>Aşık olsan Bayezid gibi saf ol, Pir eşiğinde iltica ederek edâ ol. İbrahim gibi tahtın geçip gedâ ol, Nasib etse kullarına devletler verir.</i>
--	--

Ahmed Yesevi Peygamber Efendimizin hadis-ı şeriflerindeki adalet, temizlik, doğruluk gayelerini hikmetler tarzında ifade ediyor. “Mutu kable an-tamutu”, “Al-haya-u min el-iman”, “Al-fakr-u fahrî”, “Al-kanaat-u kenz -il la yafnî”, “As-sabr-u kenzum min kunuzi-l cenneti”, “Hubb ul-fukara-i min el-iman ve buğz el-fukara-i min el-kufri” v.s. hadisleri hikmetlerin kaynağı olarak telkin ediyor.

Müminlik faziletleri, peygamberler, din ve tasavvuf büyüklerine dair irfani ve ahlaki-eğitimsel hikayetler, dünya ve ahiretle ilgili mülâhazalar, ruhi duygular, kamil insan mertebesine ermek yolları–Yesevi hikmetlerinin genel konularıdır.

Bununla birlikte, Yesevîlik tarikat ve şiir ekölünün kaynağı ilâhî aşk, kâmil şahıs-insan, yüksek ahlak, nefis terbiyesi ve ruh tasfiyesinden ibârettir. Ahmed-ı Yesevi hz. Peygamber a.s.ın “Ben mekârim-ı ahlakî mükemmelleştirmek için gönderildim” anlamındaki hadis-şerifine uygun şekilde hikmetlerinde güzel âdâb-ahlaka erişmek yolunu göstermiştir. Dolayısıyla Ahmed-ı Yesevi hikmetleri merkezinde mânevî-ahlakî kâmil insan sîmâsı açık ve net bulunmaktadır.

Ahmed-ı Yesevi hikmetlerinde Hak yolcularını bir taraftan taat-ibadet, zikr-tesbihatla tam manadaki müslüman olmağa, Allah’a kurbet ve velâyet hâsıl etmeye davet ediyorsa, ikinci taraftan da ilâhî tevhid hakikatlarından, nebevî risâlet mâhiyetinden bahseder, tâlipleri şeriat, tarikat ve hakikatın derin mânâlarıyla yakinen tanıştırmaktadır.

Ahmed-ı Yesevi hikmetlerinin mâhiyetinden millî ruh ve gâyenın derin yer aldığı anlaşılmaktadır. Prof. Tâhir Şâkir Çağatay Ahmed-ı Yesevi ideolojisinin uzak yıllar sürecinde devlet siyaseti derecesine yükseldiğini yazmaktadır. Nitekim, XVI yy.de Şibânî Han ve Übeydullah Han’ların hükümrânlığı döneminde sürdürülen millî ve medenî siyaset bunun açık nümunesidir. Dolayısıyla millî kültür için mücadele ederken ve bu mücadelenin tarihî özü ve kökünü millî edebiyatımızdan ararken, türk dili ve kültürünün muhafazası için ilk olarak çığır açan Ahmed-ı Yesevi ve onun kurduğu millî tasavvuf ekölüne dayanmamız gerekmektedir⁹.

Demek, Yesevi tarikatı ve eserlerini okumak, öğrenmek, incelemek ve değerlendirmek geçmiş zamanlar için millî mefkûre, siyaset, edebî faaliyet ve şahıs kemâlatı cihetinden ne kadar ehemmiyete hâiz olmuşsa, bugün için de o kadar mühimdir.

Ahmed-ı Yesevi’nın dini-marifî görüşleri yer alan “Divân-ı Hikmet” türk milletleri arasında dini ve millî gelenekleri ifade eden eser olarak yüz yıllardır okunan dini-tasavvufi, ahlaki-terbiyevî bir kitaptır.

İslamiyetin esasları, temiz inanc, ilâhî aşk, güzel ahlak konuları gayet tesirli ve halk dilinde ifade edilen hikmetlerin ömrü bâkidir.

Ahmed-ı Yesevinin fikir-görüşleri ondan sonra bir çok müekkipleri tarafından devam ettirildi. Ahmed-ı Yesevinin kurmuş olduğu tarikat daha çok Yesevîlik ruhunda telif edilen eserler şeklinde üç istikamette kendi devamını bulmuştur. Birincisi, Yesevi hikmet ekölü müekkiplerinin bir kısmı (Kul Süleyman Hakim Ata, Baba Maçın, Tac Hoca, Zengi Ata, Kul Umuri, Kul Şuhudi, Derviş Ali, Şeyh Hudadad, Kemal İkânî, Şems Üzgendi,

⁹ Tahir Chag’atay. Türkistan Türk Millî Mefkûresi ve Alişer Nevâî. Berlin, 1939.

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

Kul Übeydî, Kul Şerif, Azim Hacı v.s) ulu pirin hikmetlerine nezire olarak dini-tasavvufi konuda kıssa ve şiirler yazarak, Yesevîlikteki hikmet geleneğini zenginleştirdiler. İkinci doğrultu temsilcileri (Yunus Emre, Aşık Veysel, Mahtumkulu, Nesimi, Mevla Kulu, Şibânî, Yusuf Seryami, Zalılı, Hâlis, Hüveydâ gibi şâirler) Yesevîlikten etkilenmiş halde eserler yazdılar. Üçüncü yön vekilleri ise (Sufi Muhammed Dânişmend, Mevlana Orung Koylaki, Hüsameddin Sıgnâkî, Hacı Bektaş-ı Veli, Sadr Ata, İshak Ata, Sultan Ahmed Hazînî, Âlim Şeyh gibi âlimler) Ahmed-ı Yesevinin dini-tasavvufi fikir-görüşlerine kendi eserlerinde geniş yer ayırmışlardır. Yesevi ve müekkiplerinin dini-tasavvufi halk şiirleri ve menkabeler medrese eğitimine mukabil şekilde asırlarca türklerin mârifî tekamülünde iyi neticeler verdi. Onların faaliyetleri ve eserleri etkisinde sadece Orta Asya değil, diğer türk ülkelerinde de İslâmî-Türk kültür, edebiyat ve Yesevîlik geleneği gelişti.

Yesevîliğin dağılım coğrafyası azami derecede geniştir. Bilim adamlarının son yıllardaki çalışmaları gösteriyorki, Ahmed-ı Yesevi tarikatı kuzeyde Moskova, güneyde Hindistan, batıda Balkanlar ve doğuda Çine kadar ulaşmıştır¹⁰.

Ahmed-ı Yesevi'nin ileri gelen devamcılarında Sultan Ahmed Hazînî'nin "Cevâhirul-ebrâr" eseri yardımıyla Maverâünnehirde Nakşibendilik, Kübrevilik, Kadirilikle beraber Yesevîliğin de yaygın olduğunu, aynı zamanda Ahmed-ı Yesevi tarikatının sadece Orta Asya değil, Şam, Irak, Yemen, Kurdistan ve Anadolu ülkelerine kadar ulaştığı malum oldu.

Hazînî'nin bir müddet Osmanlı devletinde yaşayıp Yesevîlik propagandasıyla meşgul olduğu, sultan III-Murat Han'ın (1546-1595) ve Osmanlı ülemâsının teşvikiyle Yesevîlik âdâbına dair eserler te'lif ettiği de işbu fikri tesdik ediyor¹¹.

Ahmed-ı Yesevinin mühim tarihi hizmetlerinden yine biri, onun ve müekkiplerinin faaliyetleriyle Orta Asya halkları batıl ve sapık mezhep ve bozguncu grupların etkisinden kurtulup, ehl-i sünnet itikadına dayanan İslâmî ahkamı kabul etmişlerdir. Çünkü, Ahmed-ı Yesevi Yusuf-ı Hemedânî Hazînî gibi ilm-u fazilette, zühd-u takvada örnek, ehl-i sünnet itikadı ve şariat kâidelerine riaye eden bir mürşid-ı kâmil'in huzurunda eğitim görmüş ve kendini yetiştirmişti. Hocasının izinden yürüyerek Ahmed-ı Yesevi de ehl-i sünnet akidesine uygun, şariat esaslarına ve sünnet-i seniyyeye muvafık İslâm-Tasavvuf ekölü kurdu. Onun hikmetlerine dikkat edildiğinde, tâlibleri ve tüm insanları dâima İslâm esaslarına tabi olmaya, ehl-i sünnet çizgisinden çıkmamaya davet ettiği anlaşılır.

Neticede Yesevîlik dergahından feyz alan binlerce tâliplerin irşâdî çalışmalarıyla İslamiyeti tanıyan türk halkları bugüne kadar mezkur akidelere sınıksız bağlı kalmışlardır.

Ahmed-ı Yesevi hikmetleri ve fikir-görüşleriyle türk dilli milletlerin İslâm kültürü ve marifetinden nasibdâr olmalarına mühim katkıda bulundu. Onun bu husustaki tarihi hizmetlerini bir kaç yönden değerlendirmek mümkündür. Birinciden, Ahmed-ı Yesevi İslamiyetin olgun bilgini, şariat ahkamlarının propaganda edicisidir. Zirâ, o kendi şiirleri vasıtasında türkleri müslümanlığa çağırmayı gaye edinmiş, bu işde sadece Orta Asya ile yetinmemiş, tüm türk dünyasını İslâm marifetine sahip çıkmasında eşsiz katkıda bulunmuş.

İkinciden, Ahmed-ı Yesevi Yesevîlik adıyla türkler arasında ilk defa yeni tarikat kuran büyük şeyhtir. Onun tarikatının istikameti - Türk-İslâm tasavvuf yoludur.

Üçüncüden, Ahmed-ı Yesevi türk edebiyatında dini-tasavvufi şiir geleneğini başlıyan ilk mutasavvıftır. Yesevi hikmetleri halkcıl, sade, akıcı ve ezberlenmesi kolay dörtlükler olup, yüz yıllardır türklerin İslâmî ahlakının gelişmesinde mühim yer tuttuğu şüphesizdir. Bu cihetle Prof. Dr. F.Köprülü "Divân-ı Hikmet"i halk edebiyatıyla tasavvufî ruhu birleştirerek, kaynaştırarak ifade eden ilk türkçe eser hem de dini-tasavvufiedebiyatın en eski ve en mühim âbidesi olduğunu itiraf etmiştir¹².

Dördüncüden, Ahmed-ı Yesevi'den sonraki dönemlerde de onun kurmuş olduğu hikmet şiir ekölü yakın günlere kadar devam etmiştir. "Divân-ı Hikmet"i'nin çeşitli dönemlerde istinsah edilen nüshalarında ve matbu neşirlerinde hikmetlere uyarak şiirler kaleme alan Kul Süleyman Hakim Ata, Baba Maçın, Tac Hoca, Zengi Ata,

¹⁰ Hoca Ahmed-ı Yesevi: hayatı, eserleri, tesirleri, Taşkent, 2001, S.46-47,167-168,178-182,249-256,304; Dr.Akar M. Osmanlılarda Yesevîlik/Bir, İst., 1994, sy. 1, S.11-14; Prof. Barkan O.L. Kolonizator Türk dervişleri. İstanbul, senesiz.

¹¹ Hazînî, a.g.e. v.3 b, 14 a, 26 a, 113 b, 116 b.

¹² Köprülü F. a.g.e. S. 120.

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

Kul Umuri, Kul Şuhudi, Derviş Ali, Şeyh Hudaydad, Kemal İkânî, Şems Üzgendi, Kul Übeydî, Kul Şerif, Nimetullah, Kul Neziri, Azim Hacı gibi din ve tasavvuf uluları Yesevîlik ekolünün ileri gelen müekkipleridir.

Beşinciden, Ahmed-ı Yesevi kendi fikir-görüşlerini türkçede ifade ettiği için türk dili tasavvuf dili haline geldi. Yesevi döneminde Orta Asyadaki türk-İslam bilim adamları eserlerini devrin ilmi dili olmuş arapçada yazıyorlardı. Ahmed-ı Yesevi ise onlardan farklı olarak türkçede icad etti. Hocası Yusuf Hemedânî Hz.leri farsizeban olduğu ve o dönemde Hurasan ve Mâverâünnehir'in merkezlerinde git-gide nüfuzu artan Hâcegân tarikatı dilinin farsça olmasına rağmen, Yesevî irşâd ve tebliğ için ana dilini – türkçeyi tercih etmişti.

Altıncı olarak, Ahmed-i Yeseviden sonra Mevlana Orung Koylaki'nın "Nesebnâme", İmam Hüseyin Sıgnâkî'nın "Risale der terceme-i Ahmed-ı Yesevi" (Ahmed-ı Yesevi menkabeti), Sufi Muhammed Dânişmend'in "Mir'at ul-kulup", Hacı İshak Ata'nın "Hadikat ul-arifin", Sultan Ahmed Hazîni'nın "Menba ul-ebhar fi riyaz il-ebhar", "Huccet ul-ebhar der esami-i evliya-i kibâr", "Câmi el-mürşidin", "Cevâhirul-ebrâr min emvac il-bihar", Âlim Şeyh'in "Lemehat min nefehat il-kuds", Muhammed Şerif Hüseyin el-Buhari'nın "Huccet uz-zakirin", Şeyh Zinde Ali'nın "Semerat ul-meşayih" gibi bir çok dini-tasavvufî eserlerde onun hayatı, eserleri, tarikatı hem de irfânî fikirlerine yer verilmiştir. Bu kaynakların müellifleri ise Ahmed-ı Yesevi Yesevîlik doktrininin devamlıları olup, kendi dönemlerinde ve mühitlerinde din ve tasavvuf bilginleri olmuşlardır.

Velhasıl, Ahmed-ı Yesevi'nın doktrini, eğitimi ve hikmetleri türk milletinin edebiyatı, kültürü, umumen, manevî hayatına derin etkilemiştir. Onun için bu zat-ı muhterem yüz yılların geçmesine rağmen bugün bile "Pir-ı Türkistan"¹³, "Sultan ul-ârifin", "Hazret-ı Sultan" gibi ünvanlarla hayırla yad edilmektedir.

Yaşadığı dönemi ve mıntikasının manevi gelişmesinde önemli hizmetleri olan, türkî tasavvuf cereyanı (süreç)i'ni başlatan, türk tasavvuf nazmı (şiiri)nın temelini kuran, türk meşayihleri silsilesi serhalkası¹⁴ olan Hoca Ahmed-ı Yesevi'nın Merkezi Asyada İslamiyetin gelişmesinde tuttuğu mevkiyi geniş kapsamda araştırmak bugünkü ilim-fende ehemmiyetli işlerdendir. Zirâ, Ahmed-ı Yesevi'nın türk halkları tarihindeki önemli rolü sadece hikmetler müellifi olduğu ile değil, İslamiyetin Orta Asya bozkırlarında geniş yayılan bir zamanda ilk olarak tasavvuf ve tarikat yolunu açmış olduğu, halkın ruhâniyetine asırlardır eşsiz etkilediği ve onları manen birleştiren Büyük Şahıs olduğu cihetleriyle ile de belirtilir.

¹³ Feridüddin Attar, Mantık ut-tayr, Tahran, h. 1374. S. 242.

¹⁴ Fahreddin Ali Safi, Reşehat ayn el-hayat, Özb. Fen. Akad. Biruni Şarkiyat Enst. Ktp. yazma, no: 12202, v. 5b.